

РОЗДІЛ 1 ДОШКІЛЬНА ОСВІТА

УДК 373.2.091:316.362"364"

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2023.4.1>

Надія АЛЕНДАРЬ

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська область, Україна, 43025
ORCID: 0000-0002-2423-1343

Олександр СЕМЕНОВ

доктор педагогічних наук, професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська область, Україна, 43025
ORCID: 0000-0002-3839-4725

Наталія СЕМЕНОВА

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська область, Україна, 43025
ORCID: 0000-0002-5247-7439

Бібліографічний опис статті: Алendarь, Н., Семенов, О., Семенова, Н. (2023). Шляхи покращення партнерства закладу дошкільної освіти та сім'ї в умовах воєнного стану. *Acta Paedagogica Volynienses*, 4, 3–9, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2023.4.1>

ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ПАРТНЕРСТВА ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА СІМ'Ї В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Партнерська взаємодія в сфері освіти дозволяє ефективно відповідати на виклики суспільства та забезпечувати свою ефективність в складних та непередбачуваних умовах, зокрема в умовах воєнного стану. Розвиток партнерських відносин є однією з необхідних умов сталого розвитку суспільства. Партнерство завжди будується на добровільному і взаємовигідному співробітництві, спрямованому на досягнення учасниками освітнього процесу поставлених цілей. Побудова закладом дошкільної освіти партнерських відносин з різними соціальними інститутами є вимогою часу, бо очевидно, що успішно розвивається той заклад освіти, який відкритий до співпраці та швидко реагує на суспільні зміни. Основним завданням партнерства у закладах дошкільної освіти є підвищення якості та ефективності освіти, поліпшення тих показників діяльності, заради яких вони створювалися. Партнерство закладу освіти передбачає здійснення постійного пошуку нових ресурсів для задоволення освітніх потреб дітей та їх батьків, запровадження інновацій; розробку проєктів, програм, що враховують інтереси закладу і є корисними для соціального розвитку партнерів.

Значною проблемою в умовах воєнного стану є включення батьків вихованців до освітнього процесу. Залучення батьків і сімей до освітнього процесу закладу дошкільної освіти утверджує позиції про те, що кожен із батьків дитини є відповідальним за її виховання, розвиток і навчання, а також за збереження її життя, зміцнення здоров'я, формування почуття людської гідності. У статті аналізуються система соціального партнерства та принципи партнерської діяльності в освіті. Розглянуті ефективні форми налагодження партнерських взаємин в умовах воєнного стану. Визначено поняття «педагогічна технологія взаємодії закладу дошкільної освіти і сім'ї» та описана педагогічна технологія взаємодії закладу дошкільної освіти та сім'ї. В умовах партнерської взаємодії закладу дошкільної освіти та родини вихованців знаходиться особливий сенс гармонійного розвитку особистості дитини раннього та дошкільного віку.

Ключові слова: сім'я, заклад дошкільної освіти, взаємодія, партнерство.

Nadiia ALENDAR

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of General Pedagogy and Preschool Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Ave, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-2423-1343

Oleksandr SEMENOV

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor at the Department of General Pedagogy and Preschool Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Ave, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-3839-4725

Nataliia SEMENOVA

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of General Pedagogy and Preschool Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Ave, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-5247-7439

To cite this article: Alendar, N., Semenov, O., Semenova, N. (2023). Shliakhy pokrashchennia partnerstva zakladu doshkilnoi osvity ta simi v umovakh voiennoho stanu [Ways to improve the partnership between the preschool education institution and the family in the conditions of martial law]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 4, 3–9, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2023.4.1>

WAYS OF IMPROVING THE PARTNERSHIP OF PRE-SCHOOL EDUCATION INSTITUTION AND FAMILY IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Partnership interaction in the field of education makes it possible to effectively respond to the challenges of society and ensure its effectiveness in difficult and unpredictable conditions, in particular, in conditions of martial law. The development of partnership relations is one of the necessary conditions for the sustainable development of society. The partnership is always based on voluntary and mutually beneficial cooperation aimed at achieving the goals set by the participants of the educational process. The establishment of partnership relations with various social institutions by a preschool education institution is a requirement of the time, because it is obvious that an educational institution that is open to cooperation and quickly responds to social changes develops successfully. The main task of partnership in preschool education institutions is to increase the quality and efficiency of education, to improve the performance indicators for which they were created. The partnership of the educational institution involves the constant search for new resources to meet the educational needs of children and their parents, the introduction of innovations; development of projects, programs that take into account the interests of the institution and are useful for the social development of partners.

A significant problem in the conditions of martial law is the inclusion of pupils' parents in the educational process. Involvement of parents and families in the educational process of a preschool institution confirms the position that each of the child's parents is responsible for his upbringing, development and education, as well as for preserving his life, strengthening his health, and forming a sense of human dignity. The article analyzes the system of social partnership and the principles of partnership activity in education. Considered effective forms of establishing partnership relations in the conditions of martial law. The concept of "pedagogical technology of interaction between the preschool education institution and the family" is defined and the pedagogical technology of the interaction between the preschool education institution and the family is described. In the conditions of partnership interaction of the preschool education institution and the family of pupils, there is a special meaning of harmonious development of the personality of the child of early and preschool age.

Key words: family, preschool education institution, interaction, partnership.

Актуальність проблеми. Побудова ефективного партнерства сучасного закладу дошкільної освіти та сім'ї вихованців в умовах воєнного стану будується на добровільному і взаємовигідному співробітництві та спрямовується на досягнення учасниками освітнього процесу поставлених цілей. Зокрема, на виховання, навчання та розвиток дітей раннього та дошкільного віку.

Партнерська взаємодія в сфері освіти дозволяє ефективно відповідати на виклики

суспільства та забезпечувати свою ефективність в складних та непередбачуваних умовах, зокрема в умовах воєнного стану. Розвиток партнерських відносин є однією з необхідних умов сталого розвитку суспільства.

Партнерство як система особливих відносин між родиною і закладом дошкільної освіти розглядається, як взаємодія рівноправних суб'єктів, що будується на основі спільних завдань, а саме на навчанні, вихованні та

розвитку дітей раннього та дошкільного віку, створенні комплексу психолого-педагогічних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних, естетичних умов, що забезпечують організацію ефективного освітнього середовища.

Родина і заклад дошкільної освіти – це суспільні інститути, які в процесі ефективної взаємодії виховують здорову, соціально адаптовану, усебічно розвинену особистість із високим інтелектуальним, творчим та духовним потенціалом.

Складні умови сьогодення вимагають налагодження партнерства між державою, закладами освіти, родинами та іншими соціальними інститутами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз змісту взаємодії та партнерства ЗДО з батьками вихованців здійснюють А. Богуш, Г. Беленька, Н. Гавриш, О. Долинна, Л. Жильцова, О. Ковтун, Н. Кравчук, Л. Островська, Т. Поніманська, О. Урбанська, Н. Семенова та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Система соціального партнерства в освіті традиційно має багатоцільовий характер, який дає змогу вибудувати його на декількох рівнях – від міждержавних і стратегічних міжнародних альянсів до місцевих, локальних чи організаційних ініціатив. Узагальнено їх можна класифікувати так (О. Berezyuk, Т. Vorontsova, О. Ezhova, О. Grande, О. Eresko, V. Kirichenko, Zh. Petrochko, V. Ponomarenko, 2014):

1) за охопленням суб'єктів соціального партнерства:

- партнерство всередині окремого навчального закладу, що передбачає взаємодію суб'єктів навчально-виховного процесу (учнів, батьків, членів педагогічного колективу і представників громадськості);

- партнерство всередині системи освіти, насамперед з органами державно-громадського управління освітою, на кшталт піклувальної, батьківської чи учнівської рад навчального закладу та громадських рад при відділах або управліннях освіти;

- партнерство з іншими соціальними інституціями – від органів місцевої виконавчої влади та самоврядування до різноманітних громадських організацій і соціально відповідальних бізнес-структур;

2) за принципом розвитку відносин:

- на місцевому (первинному) рівні суб'єктами найчастіше є представники кон-

кретних навчальних закладів, спеціалісти різних державних установ (соціального захисту, соціального обслуговування, охорони здоров'я, культури, спорту тощо), працівники місцевих підприємств, групи місцевої громади (етнічні, релігійні, вікові), активісти громадських організацій. На цьому рівні типовою є двостороння взаємодія. Партнерство проявляється у спільному визначенні завдань розвитку, підготовці та реалізації конкретних заходів (найчастіше – позанавчальних), розподілі відповідальності й координації дій партнерів (наприклад, в обладнанні чи ремонті навчальних приміщень, наданні матеріальної допомоги родинам учнів). Як правило, при навчальному закладі створюється координаційний орган, що об'єднує у своєму складі фахівців або лідерів сторін-партнерів та представників органів місцевої влади (самоврядування);

- на регіональному чи державному рівнях соціальні партнери, зокрема і громадські організації, взаємодіють для вироблення узгодженої освітньої політики. У цій взаємодії від імені різних представників спільноти «виробляються сигнали» для вузьких груп експертів, які формують освітню політику в регіоні чи державі. Центральними питаннями на цьому рівні постають стандарти освіти й компетенції, критерії якості підготовки учнів і педагогів, перспективні програми розвитку системи освіти чи її окремих сегментів, налагодження ефективної просвітницько-профілактичної діяльності.

Саме на регіональному та державному рівнях яскраво простежується координувальна функція партнерства. Вона потребує високої управлінської, юридичної та фінансової кваліфікації учасників, узгодження з програмами розвитку галузей місцевої економіки чи місцевого соціуму загалом. Якщо така вимога дотримується, то виникають стабільні координаційні органи партнерства. На цих рівнях можуть також розроблятися рекомендації для суб'єктів місцевих рівнів.

Предметом координації найчастіше стають програми спільної діяльності партнерів, перерозподіл і взаємодоповнення ресурсів, опрацювання і впровадження концепцій, просвітницько-профілактичних програм і проєктів (забезпечення якісної превентивної освіти, формування превентивного виховного середовища, профілактика соціального сирітства,

запобігання інфікуванню ВІЛ, забезпечення прав ВІЛ-позитивних дітей, профілактика вживання дітьми алкоголю, наркотиків та інших психотропних речовин тощо).

Коло потенційних партнерів на рівні місцевої громади, регіону чи України (батьки, бізнес-структури, культурно-спортивні установи, шефські підприємства, громадські організації, Церква та інші) визначається ситуативними потребами та місцевими традиціями;

3) за рівнем участі у виконанні проекту:

- головний партнер – заявник, розробник і відповідальний виконавець проекту;
- основний партнер – організації, які долучаються до реалізації проекту на дольових засадах;
- асоційований партнер – організації чи юридичні особи, які запрошуються до виконання конкретного (окремого) завдання, функції проекту.

Ефективне партнерство ЗДО та родини вихованців ґрунтується на трьох базових принципах, а саме рівного доступу до участі, прозорості та взаємної вигоди.

Рівний доступ до участі означає відсутність будь-якої дискримінації, наголошує на праві рівного голосу за столом дискусій, переговорів і на праві визнання того внеску у спільну справу, суспільну значущість, який неможливо оцінити у простих грошових величинах. Не можна сподіватися на те, що інші все зроблять для взаємодії, а також не можна нарікати на небажання взаємодіяти, якщо вона не має чогось цікавого, щоб запропонувати потенційним партнерам.

Прозорість передбачає чесність у партнерських відносинах. Завдяки прозорим методам роботи забезпечується ясність і відкритість процесу прийняття рішень, перебігу реалізації спільної справи, дієвості результатів і чесність звітування перед донорами та іншими зацікавленими сторонами.

Взаємна вигода. Роблячи посильний внесок у спільну діяльність, партнери отримують право скористатися відповідними вигодами. Здорове партнерство, крім загальних переваг для всіх, має гарантувати отримання конкретних вигод для кожного учасника партнерської взаємодії. Завдяки принципу взаємної вигоди партнерство може забезпечити довгостроковий інтерес партнерів і стійкість співробітництва.

У практиці партнерської діяльності, крім базових, найчастіше зустрічаються такі принципи:

– Законність. У цьому випадку «законність» розуміється як побудова партнерської взаємодії відповідно до правових норм, закріплених у Конституції, законах України та інших нормативно-правових документах. Дотримання загальнообов'язкових правил, закріплених законодавством, дає змогу уникнути суб'єктивізму при організації взаємодії, надає учасникам повне уявлення про їхні права та обов'язки, належні процедури, розподіл взаємної відповідальності тощо.

– Законність є важливою для передбачення поведінки учасників взаємодії, прогнозування спільних моделей діяльності, оцінки правомірності тих чи інших дій та вчинків партнерів.

Добровільність. Успішно взаємодіяти сторони можуть тільки в тому випадку, якщо вони переконані в корисності такої взаємодії. Потреба у взаємодії повинна бути взаємною. Нав'язати взаємодію неможливо.

– Множинність соціальних технологій. У сучасних умовах застосування однієї чи двох технологій не дозволить зробити партнерську взаємодію системним і ефективним явищем. Слід пам'ятати, що технології, які розробляються на потребу часу, не скасовують уже наявних, а доповнюють розмаїтість їхньої палітри, роблять процес співпраці змістовно багатшим. Більше того, деякі нові технології партнерської взаємодії дають імпульс для переосмислення накопиченого досвіду, створюючи умови для подальшого розвитку вже наявних і, здавалося б, добре відпрацьованих технологій.

– Надійність і довіра. Надійність і довіра завжди йдуть поруч. Надійність встановлюється завдяки дотриманню декларованих принципів у спільній діяльності. Вона формується поступово, з плином часу.

Міцні партнерські відносини спираються на розуміння своїх можливостей, а також «послужний список» та репутацію потенційних партнерів. Глибока довіра формується в процесі співробітництва, а не суперництва.

Безкорисливість. Найкращий спосіб здаватися безкорисливим – бути таким.

У разі необхідності завжди варто пропонувати допомогу партнеру, навіть якщо доводиться при цьому чимось пожертвувати.

Відкритість до конструктивного вирішення конфліктів. Конфлікти природно виникають на різних стадіях партнерського процесу. Однак

на практиці вони можуть деморалізувати, тому часто здаються непереборними перешкодами. Завдання партнерів – поставитися до конфлікту як до можливості здійснити позитивні зміни. Впоравшись із конфліктною ситуацією, вдається зміцнити мережу союзників і взаємну повагу.

Сучасний етап розвитку дошкільної освіти в Україні характеризується інтенсивними пошуками форм і методів організації освітнього процесу, які б сприяли формуванню всебічно розвиненої особистості. Це пов'язано насамперед із відходом від традиційного навчання і виховання, з втіленням ідеї побудови цілісного педагогічного процесу як системи, що спирається на теорію загальнолюдських цінностей, базовану на принципах гуманізації, особистісно орієнтованого підходу, пріоритету суб'єкт-суб'єктних стосунків (Semenova N. I., 2009).

Поняття «педагогічна технологія» останнім часом дедалі більше поширюється в наукових і практичних площинах, широко використовується в психолого-педагогічній літературі і характеризуються багатоаспектністю і різнозначними підходами стосовно його формулювання. Систематизуючи визначення, наявні у педагогічній літературі, розкриваємо загальну сутність педагогічної технології, незважаючи на те, на які ознаки роблять акценти їх автори. Таким чином, педагогічна технологія взаємодії закладу дошкільної освіти та сім'ї є компонентом педагогічної системи, що включає постановку мети, розробку і реалізацію проекту освітнього процесу з конкретно визначеним інструментарієм й забезпечує заплановані ефективні результати навчання. Відштовхуючись від вищесказаного, можна створити певний алгоритм для розробки технології взаємодії сучасного закладу дошкільної освіти і сім'ї. Орієнтовна послідовність побудови педагогічної технології представлена на рис. 1.

Подана схема є загальним підходом для побудови педагогічної технології взаємодії закладу дошкільної освіти і сім'ї.

У нашому дослідженні, ми розглядаємо поняття «Педагогічна технологія взаємодії закладу дошкільної освіти і сім'ї», як комплексний процес, який ґрунтується на взаємодії всіх суб'єктів освітньої діяльності, використанні сучасних засобів організації освіти, спрямований на розвиток особистості дошкільника.

Зваживши вищезазначене, ми дійшли висновку, що орієнтовну послідовність побудови педагогічної технології, представлена на рис. 1, ми маємо розширити, зробивши акцент на особливості взаємодії суб'єктів освітньої діяльності (рис. 2).

Враховуючи вищезазначене, передбачаємо, що саме використання педагогічної технології забезпечить ефективність взаємодії закладу дошкільної освіти і сім'ї, а особливо в умовах воєнного часу.

Співпраця з батьками може відбуватися у різних формах, зокрема таких:

індивідуальні: індивідуальні бесіди; індивідуальні консультації; відвідування сімей вдома; телефонні дзвінки; тести; вступне анкетування, попередні візити батьків з дітьми до закладу дошкільної освіти, співбесіди;

– наочно-письмові: батьківський куточок, стенди, інформаційні бюлетені, ширми, дошка оголошень, планшети, інформаційні листки, тематичні виставки, анкетування, скринька пропозицій, родинні газети, педагогічна бібліотека, запрошення, вітання;

– групові: консультації, практикуми, клуби взаємодопомоги, школа молодих батьків, гуртки за інтересами, виготовлення альбомів, влаштування виставок (фотовиставок), вечори запитань та відповідей, зустрічі з цікавими людьми – вчителями, лікарями, психологами, юристами;

– колективні: лекторії для батьків, батьківські конференції, тематичні зустрічі за «круглим столом», засідання батьківського комітету, дні відкритих дверей, свята, концерти для батьків, конкурси, спортивні змагання, відпочинок у вихідні дні.

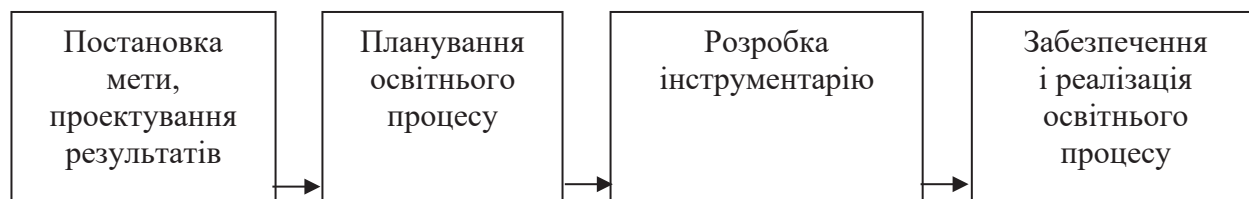

Рис. 1. Орієнтовний алгоритм побудови педагогічної технології

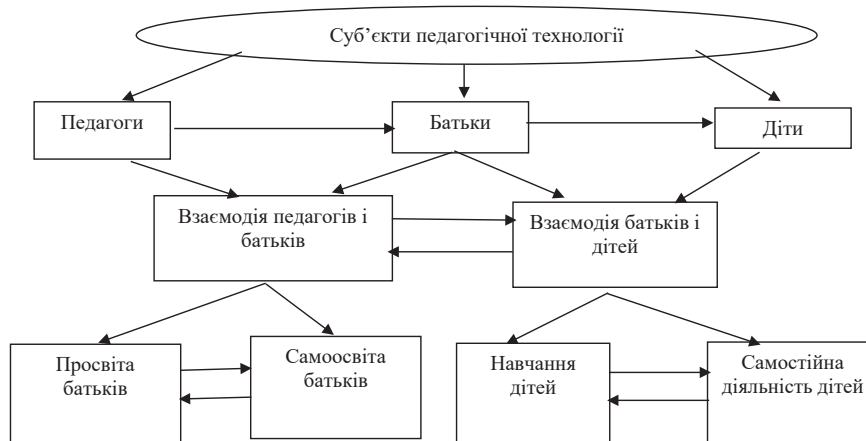

Рис. 2. Основні аспекти взаємодії суб'єктів педагогічної технології

Процес взаємодії педагогів з батьками вихованців потребує диференційованого підходу. Так, до ефективних формам взаємодії закладів дошкільної освіти з батьками відносимо:

– навчальні тренінги (форма активної взаємодії педагога та батьків, завдяки якій учасники отримують нові корисні знання та формують позитивний досвід вирішення нагальних проблем. Він ґрунтується на постійній взаємодії учасників задля пошуку відповідей на важливі запитання. Крім того, тренінги базуються на принципах рівноправності та партнерства, що дозволяє краще розвивати педагогічні можливості батьків);

– круглі столи (обговорення, яке проводиться з метою обміну думками задля вирішення конкретних проблем. Завдяки таким зустрічам можна краще зрозуміти позиції одне одного, детально розглянути нагальні проблеми, висловити власні зауваження та аргументи);

– педагогічні практикуми (спосіб розвитку педагогічного мислення у батьків, під час якого можна ознайомитися з найбільш ефективними стратегіями розв'язання навчальних та педагогічних ситуацій. Наприклад, учасники мають змодельовати конфліктну ситуацію та знайти способи її вирішення);

– ділові гри (форма спільної роботи педагога та батьків, коли учасники, виконуючи

певні ролі, спільно знаходять оптимальні варіанти вирішення проблемної ситуації. Вона може бути організована у змагальній формі, але не має створювати атмосферу протистояння);

– дискусії (форма взаємодії з батьками, коли всі учасники активно висловлюють свою позицію щодо проблемного питання, аргументовано її відстоюють, конструктивно критикують думки колег та спільними зусиллями знаходять компромісні варіанти вирішення питань).

Отже, робота сучасного закладу дошкільної освіти, в умовах воєнного стану, зобов'язує педагогічний колектив використовувати ефективні форми взаємодії з батьками вихованців та дбати про побудову партнерських відносин. Педагоги сучасного закладу дошкільної освіти повинні бути готові до організації психологічної, соціально-педагогічної підтримки дітей та батьків, адже саме діти залишаються найбільш уразливими перед викликами сьогодення. Партнерство закладу дошкільної освіти та сім'ї в умовах воєнного стану передбачає об'єднання зусиль всієї спільноти: педагогів, психологів, батьків, громади, різних соціальних служб, органів місцевого самоврядування та представників міжнародних організацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алєндарь Н. І. Особливості соціального партнерства у сучасному закладі дошкільної освіти. *Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери* : Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. 10 листопада 2022 року, м. Ніжин. С. 171–173.
2. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи : монографія. К. : Фенікс, 2009. 416 с.

3. О. Березюк, Т. Воронцова, О. Єжова, О. Гранде, О. Єресько, В. Кириченко, Ж. Петровичко, В. Пономаренко. Партнерство задля нарощування потенціалу. Посібник для активістів неурядових організацій. Київ: «Здоров'я через освіту», 2014. 128 с.

4. Семенова Н. І. Взаємодія сім'ї та дошкільного закладу у вихованні дітей дошкільного віку. Матеріали Між-нар. наук.-практ. конф. «Сучасне дошкілля: реалії та перспективи», Київ, 16 жовт. 2008 р. К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. С. 106–108.

5. Семенова Н. І. Педагогічні технології взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї у формуванні здорової особистості дошкільника. *Наук. зап. Вінниць. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія : зб. наук. пр. Вінниця : Планер, 2009. Вип. № 27. С. 384–388.

REFERENCES:

1. Alendar N. I. (2022) OsoblivostI sotsIal'nogo partnerstva u suchasnomu zakladI doshkil'noYi osviti. Partnerska vzaEmodIya u sistemI InstitutIv sotsIal'noYi sferi : MaterIali IV MIzhnarodnoYi naukovopraktichnoYi konferentsIYi. 10 listopada 2022 roku, m. NIzhin. S. 171–173 (in Ukrainian).

2. Kravchenko T. V. (2009) Socializacija ditej shkil'nogo viku u vzaemodii sim'i i shkoli [Socialization of school-aged children in the interaction between family and school] : monografija. K. : Feniks. 416 p. (in Ukrainian).

3. О. Berezyuk, T. Vorontsova, O. Ezhova, O. Grande, O. Eresko, V. Kirichenko, Zh. Petrochko, V. Ponomarenko (2014) Partnerstvo zadlya naroschuvannya potentsIalu. PosIbnik dlya aktivIstIv neuryadovih organIzatsIy. KiYiv: «Zdorov'ya cherez osvItu». 128 s. (in Ukrainian).

4. Semenova N. I. (2008) VzaEmodIya sIm'Yi ta doshkIl'nogo zakladu u vihovannI dItey doshkIl'nogo vIku. MaterIali MIzhnar. nauk.-prakt. konf. «Suchasne doshkIl'lya: realIYi ta perspektivi», KiYiv, 16 zhovt. 2008 r. K. : NPU Im. M.P. Dragomanova, S. 106–108 (in Ukrainian).

5. Semenova N. I. (2009) PedagogIchnI tehnologIYi vzaEmodIYi doshkIl'nogo navchal'nogo zakladu I sIm'Yi u formuvannI zdorovoYi osobistostI doshkIl'nika. *Nauk. zap. VInnits. derzh. ped. un-tu Im. M. Kotsyubinskogo*. SerIya: PedagogIka I psihologIya : zb. nauk. pr. VInnitsya : Planer, Vip. № 27. S. 384–388 (in Ukrainian).